

H. Németh István

Kassai kvártélyozási listák, 1708–1709

Annak ellenére, hogy a Magyar Királyság fejlődésének lehetőségét és történetét az országban uralkodó háborús körülmények alapvetően határozták meg, hadsereg és társadalom viszonya egészen az utóbbi évtizedig nem tartozott a történészek által vizsgált területek közé. Ez alól egyedül a „vitélő rend” társadalmi bázisát adó parasztság jelentett kivételt, amely részben a királyi és földesúri várakban, valamint az azok környékén létrejött mezővárosokban települt le, és a 16. század közepére már jelentős és sajátos privilégiumokkal rendelkezett. A privilégiumok eredete a 15. század végén a Magyar Királyság területére menekült és eleinte a déli határvidék védelmét ellátó, többségében délszláv eredetű népességnek adott szabadságlevelekre ment vissza. E népesség mennyiségében és jellegében jelentősen megváltozott, így a kora újkorban a társadalom militarizálódásának megnövekedéséről és annak általánossá válásáról beszélhetünk.

Az állandóan egy helyben állomásozó katonai csapatok jelenléte ugyanis a Magyar Királyság területén igen hamar, a 16. század közepén, a védelmi rendszer kialakulásával egy időben megfigyelhető. A német szakirodalomban hangsúlyozott jelenség, vagyis a katonaság mint önálló, bizonyos saját jogokkal felruházott/felruházódott társadalmi csoport a Magyar Királyságban jóval korábban kialakult, mint a német területeken. Valójában már akkor létrejött, amikor az Oszmán Birodalom elérte az országot, illetve az ország területéhez puffer államként kapcsolódó déli területeket.¹ A szakirodalom arra is rámutat, hogy a 16. század során azokban az államokban alakult ki a magyarországihoz hasonló helyzet, ahol az Oszmán Birodalom a partvidékeket fenyegette, így például Itáliában vagy az Ibériai-félszigeten.² A Német-római Birodalom területén lévő államokban ezek a jelenségek jóval később jelentek meg, majd csak az európai (harmincéves) háború általánossá válásával, valamint a 17. század második felében kialakult, szinte folyamatos háborúkkal jöttek létre.³

A város és a hadsereg, a polgár és a katonaság viszonyának vizsgálatát alapvetően meghatározta a városok erősítésének, a korai erődvárosoknak, majd a katonaság általánossá válásával a garnizonvárosok európai elterjedésének kutatása. Az európai várostörténet-írásba az 1980-as évektől egyértelműen beépült az erődváros mint egyfajta barokk várostípus, a fogalom használata teljesen elfogadottá vált. Sőt, a modern várostörténeti irodalom a korszak legjellemzőbb

¹ Takáts 1908; Szentkláray 1885; Illésy 1893; Szántó 1980: 47–65; Szántó 1984; Zimányi 1960; Benczédi 1961, 1963, 1966, 1983; Ruzsás 1968; Kiss 1973; Kiss 1983; Varga 1981; Pálmány 1982, 1986; Szakály 1994. A németországi jelenségekre lásd: Nowosadtko 2004b.

² Guidoni–Marino (eds.) 1982; Le Goff–De Seta (eds.) 1989; Muñoz 1989; Tallett 1992.

³ Kroener 1988; Pröve 1995, 1996; Hohrath 1996; Gräf 1997; Nowosadtko 2004b.

urbanisztikai jellemzőjének tekintette.⁴ A német nyelvű várostörténet-írásban a 16–17. századi erődváros típusának definiálását Edith Ennen, illetve Reinhard Rudolf Heinisch nevéhez kapcsolhatjuk. E várostípusnak a legfontosabb jellemzőit a két német történész nem csak az erődépítés legmodernebb eredményeinek a városokban való megjelenéséhez és annak a városépítészeti befolyásoló hatásához kötötte, hanem az urbanisztikai, gazdasági, politikai és szociális következmények együttes hatását is vizsgálta.⁵ Az erődvárosban állomásozó katonaság és a civil lakosság kapcsolataival külön munkacsoport (Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit) kezdett el foglalkozni az 1990-es évek közepén. A potsdami egyetemen működő munkacsoport alapelveinek kidolgozásaként lehetne felfogni Bernhard R. Kroener 1988-ban megjelent tanulmányát. A szerző az addigi európai szakirodalom legteljesebb összefoglalása mellett azt a folyamatot hangsúlyozta, illetve annak a folyamatnak a következményeit emelte ki, amely során a különleges alkalmakkor felfogadott katonaság fokozatosan állandó haderővé alakult át.⁶ A munkacsoport keretében publikált kötetek tulajdonképpen letették a hadsereg–társadalom témakör kutatásának alapjait.⁷ 2000 óta önálló könyvsorozatot is jegyeznek, amelyben kiemelten és szinte kizárólagosan a hadtörténet társadalomtörténeti aspektusait vizsgáló tanulmányok vagy önálló monográfiák jelennek meg.⁸

A városerődítések vizsgálata Magyarországon is elsősorban a városfalak urbanisztikai hatásaira korlátozódott eleinte.⁹ A saarlouisi konferencián a magyarországi városfejlődés és az állandó katonaság gazdasági és társadalmi hátterét vizsgálva N. Kiss István megállapította, hogy a 16–17. században Magyarországon nem alakult ki az erődváros típusa. Megállapítását feltehetően arra alapozta, hogy az általa is képviselt várostörténeti elképzelések alapjait a rendi-jogi, és nem a településföldrajzi, társadalmi és gazdasági jellemzők jelentették. Tanulmányában ugyan bemutatja, hogy az Oszmán Birodalom elleni végvárrendszerek részét képezték olyan erődök, amelyeknek építészeti jellemzői megegyeztek a nyugat-európai jellegzetességekkel, de mivel ezek mezővárosok voltak, elutasította a városok jelentőségét.¹⁰ Megállapításait Gecsényi Lajos kérdőjelezte meg, aki tanulmányaiban Győr példáján keresztül arra a folyamatra hívta fel a figyel-

⁴ Herrmann–Irsigler (Hrsg.) 1983; Stoob 1988. A Mediterráneumban is a nyugat-európaihoz hasonló fejlődésnek lehetünk tanúi: ld. erre a Jacques Le Goff és Cesare della Sera szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet (Le Goff–De Seta (eds.) 1989.), továbbá az itáliai városépítésről a legátfogóbb képet nyújtó, Enrico Guidoni által szerkesztett *Storia dell'Urbanistica* című monográfiásorozat 16. századot tárgyaló kötetét. (Guidoni–Marino (eds.) 1982: 9–29.) Lásd még a francia urbanisztikatörténet jeles képviselői által összeállított monográfiát: Lavedan–Huguency–Henrat (eds.) 1982.

⁵ Ennen 1983; Heinisch 1981.

⁶ Kroener 1988.

⁷ Pröve 1995, 1997; Kroener–Pröve (Hrsg.) 1996; Hagemann–Pröve (Hrsg.) 1998.

⁸ Kroll–Krüger (Hrsg.) 2000; Meumann–Pröve (Hrsg.) 2004; Meumann–Rogge (Hrsg.) 2006; Kaiser–Kroll (Hrsg.) 2004; Küster 2004; Engelen 2004; Anklam 2007.

⁹ Gerő 1964; Gárdonyi 1941.

¹⁰ Kiss 1983: 179–182.

met, amely során egy meglehetősen fejlett autonómiával rendelkező földesúri mezővárosban a város építészeti jellemzői mellett annak önkormányzatát, illetve társadalmát is nagy mértékben militarizálta. Az általa kiadott telekkönyvek adatai pedig legutóbb éppen arra sarkalták, hogy Győrt már nem csak erődvárosnak, de egyenesen garnizonvárosnak tekinti.¹¹ Győrön kívül más városok esetében is számolhatunk azzal, hogy kifejlődtek bizonyos erődvárosi tényezők. Szatmár–Németi és Kassa erődítéseik, illetve a végvárrendszerben játszott szerepük miatt már a 16. század közepétől egyre inkább a német *Festungsstadto*khoz kezdtek hasonlítani. Győr mellett pedig Érsekújvár és Varasd tekinthető még olyan városnak, ahol az Udvari Haditanács szolgálatába lépő itáliai építészek elképzelései maradéktalanul érvényesülhettek.¹²

Az erődvárosok-garnizonvárosok kialakulása tehát elképzelhetetlen az állandó hadsereg megjelenése nélkül. Az állandó hadsereg megjelenése híján nem alakulhatott ki olyan szociális kapcsolat sem, amely alapján a két társadalmi csoport, a katonaság és a civil társadalom hosszú távon hathatott egymásra, hiszen a hatások egyáltalán nem csupán a katonaság felől érkeztek, hanem inkább kölcsönösnek mondhatók. A 16–17. századra nézve ugyan nem rendelkezünk olyan adatokkal, amely erre a tényre utalna, de a 18–19. század német városaiban már kimutatták, hogy a városokban megjelenő katonaság nem csupán terhet jelentett a városi lakosság számára, hanem a katonaság elpolgárosodása is kimutatható. Igaz ez az általában falun besorozott közlegényekre éppen úgy, mint a tisztikarra, bár esetükben természetesen más formában és más keretek között kell elképzelni a folyamatot. Az általában falusi társadalmi beágyazottsággal rendelkező közlegények számos olyan viselkedési formát láthattak, és sajátíthattak el folyamatos városban lakásuk idején, amit az obsit megkapását követően sem feltétlenül hagytak el. A megszakítatlan városi életforma (még ha az speciális körülmények között is történt) civilizálta, elvárosiasította a közkatonákat. A tisztek esetében a német kutatás kettős folyamatról számolt be. A városban élő tisztek a 18. század folyamán katonai szolgálatuk idején egyfelől olyan tudást sajátítottak el, olyan társadalmi kapcsolatokat szereztek, amelyeket később – amennyiben birtokosok lévén saját birtokukon kezdtek el gazdálkodni – gazdasági előnnyé tudtak kovácsolni. Másfelől a katonáskodó nemes tisztként bekerült a városi társadalom felsőbb rétegei közé, a szalonok és az úri társaság szívesen látott tagjává vált, ezáltal látóköre szélesedett, az új eszmék, új ismeretek gyorsabban jutottak el hozzá.¹³

A 16–17. századi Magyar Királyság területén lévő városokban állomásozott katonaság esetében sajnos nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek erre

¹¹ Gecsényi 1984, 1991, 2003.

¹² N. Kiss István német nyelvű tanulmányában Érsekújvár erődítéseit vizsgálva megállapította, hogy nem az erődben telepedett le a polgári lakosság, hanem a vár környékén lévő településeken, így az nem tekinthető erődvárosnak. (Kiss 1983: 180.) Johann Ledentu hadmérnök tervgyűjteményében található Érsekújvár ábrázolást Borbély Andor közölte a bécsi National Bibliothek (ÖNB) kézirtatárából. (ÖNB Cod. Pal. Vind. 8622. Borbély 1932: 181.)

¹³ Gráf 1997: 100–106.

a folyamatra pontosabb információkkal szolgálhatnának. A városok többségében még a városlakó polgárok egymás közötti levelezése sem nagyon maradt fenn, nemhogy a polgárok és katonák közötti esetleges levélváltás maradványai. Az állandó helyőrséggel ellátott városok esetében tehát elsősorban olyan forrásokkal találkozunk, amelyek valamilyen különleges esemény kapcsán keletkeztek. Ezekre a forrásokra támaszkodva azonban a városokban állomásozó katonaság „mindennapi története” elég egyoldalúan jelenik meg,¹⁴ hiszen a források mindössze akkor örökítették meg egy-egy katonát, ha az valamilyen sérelmes dolgot követett el városi polgár kárára. Emellett pedig ezekkel a forrásokkal is csupán két városban Kassán és Győrött végezhetők el olyan vizsgálatok, amelyek katonák és civilek érintkezését mutathatják be, mivel Varasd és Érsekújvár esetében igen csekély levéltári anyag áll rendelkezésünkre.¹⁵

Kassa szabad királyi városa egyedülálló rendi-jogi helyzete és kiváló levéltári forrásai révén kiváló alkalmat nyújt arra, hogy egy nem erőd- vagy garnizonvárossá alakult, ám szabad királyi városi rangját megőrző település kapcsán a hadsereg és civil társadalom közötti szociális kapcsolatokat megvizsgáljuk. A város és a hadsereg kapcsolatáról már születtek eredmények, amelyek elsősorban Kassa 16. századi forrásait dolgozták fel ebből a szempontból.¹⁶ A bécsi katonai vezetés a 16. század közepétől igen nagy létszámú katonaságot rendelt Kassára. Az itt állomásozó helyőrség létszáma a békeéveknek tekinthető időszakokban a kezdeti 300–400 főről egészen a 600–800 fős átlagléttségig kúszott fel, sőt bizonyos években elérte, esetenként meg is haladta a 2000 főt.¹⁷ A kezdeti évek katonalétszámának és az 1556. évi tűzvészben kikérdezett katonák számának ismeretében azt állíthatjuk, hogy ekkor szinte az összes katona a városban volt elszállásolva.¹⁸ Kassa háztartásainak és lakosságának számához képest tehát viszonylag nagy létszámú idegen katonaság került a 16. századtól a településre. A katonaság nagy száma Kassa lakosainak és háztartásainak mennyiségéhez képest azt jelentette, hogy a város majd minden házába legalább egy, de a módosabb polgárok több helyiséggel rendelkező házaiban talán több katona is lakhatott a házak hátsó traktusaiban elhelyezkedő kamrákban.¹⁹ A város terhein még az sem segí-

¹⁴ Nem említve a problémát, az *Alltagsgeschichtere* lásd: Majtényi 2001.

¹⁵ Gecsényi 1984, 1986, 1991, 2003; Pálffy 1999: 41–44, 60–97.

¹⁶ Németh 1997, 2000, 2004/1: 280–438.

¹⁷ A Kassán állomásozó katonaság létszámadatait Pálffy Géza adatainak segítségével állítottam össze. A pontos kimutatást tartalmazó táblázatot lásd: Németh 2000: 212–213.

¹⁸ Archív Mesta Košic (AMK) Schw. No. 1792., Granasztói 1975/2: 31–32. Sajnos az 1556. évről nem rendelkezünk pontos adatokkal, de 1554-ben 450, 1557-ben pedig 800 főt rendeltek a város védelmére. Németh 2000: 211.

¹⁹ Granasztói György véleménye szerint 1549-ben a fallal körülvett városrészben 365 háztartásra kb. 1968 fő, 1554-ben 457 háztartásra 2283 fő, míg 1557-ben 457 háztartásra 2733 fő jutott. (Granasztói 1975: 89–90, 412–413.) Részben talán erre (illetve a háztartáshoz tartozó szolgálatszervezet lakhelyéül) szolgálhattak a házakban lévő kamrák is, amelyek a kassai polgárcsaládok házaiban a 16. század közepén– társadalmi hovatartozástól függően – már hol több, hol kevesebb számban megtalálhatók voltak. Jó példa erre a Rompler család otthona illetve Bodnár Márton háza. (Granasztói 1975: 398–400, 405–408.)

tett alapvetően, hogy voltak olyan katonák, akik saját házzal bírtak a városban, hiszen a város számára e házak után tulajdonosaik nem fizettek adót, így a többi háztulajdonosra arányosan még több adóteher esett. A probléma nagyon hasonlított a városi nemesek által birtokolt házak helyzetéhez, és a megoldás is hasonló volt: az uralkodó az 1563. évi X–XI. törvénycikkben foglaltak szerint úgy határozott, hogy e házakra is adót kell kivetni.²⁰

A kezdeti években a kassai katonaság elszállásolása új, szokatlan és feltehetően rengeteg feszültséget okozó problémát jelentett.²¹ Megnőtt a város zsúfoltsága, mivel a helyőrség részeként lovas alakulatok is költöztek a városba.²² A beszállásolás során az intim szféra védelmében újabb helyiségeket hoztak létre az ingatlanokon. A városi házakhoz többnyire már eleve tartozott olyan kis kamra vagy házacská, ami a teleklábas utcahálózat következtében a városi házak hátsó és oldalsó részein volt található.²³ A beszállásolt katonaság megjelenésével szinte folyamatos lett ilyen kis épületek építése a városi portákon, annál is inkább mivel ezek az építmények nem készülhettek olyan tartós anyagból, hogy azok hosszú ideig használhatók lettek volna. E darabonházak építése a 17. század közepén gyorsult meg, amikor az Erdélyi Fejedelemség újabb politikai próbálkozásai miatt a városban állomásozó helyőrséghez további 200 katona csatlakozott.²⁴ Ez a szituáció vezetett ahhoz, hogy az 1660-as évek tanácsülési jegyzőkönyveiben már szinte minden háznál említenek ún. *drabant-házakat*, ahová a katonákat szállásolták be.²⁵ Ugyanezekben az években merült fel a tanácsban, illetve Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitányban és Szelephényi Györgyben, hogy a katonák és polgárok közötti összetűzéseket enyhítendő, a városfalak mentén építsenek külön városi darabonházakat, amelyek az összetűzések enyhítése mellett a katonaság hatékonyabb bevetését is szolgálhatnák.²⁶ A problémát csak súlyosbította az a tény, hogy az állandó helyőrség tagjai (az európai gyakorlathoz hasonlóan) nem egyedül, hanem a családjukkal vagy akár egész rokonságukkal együtt érkeztek meg a városba.²⁷ A Kassán állomásozott helyőrség tagjai is nagy számban éltek a városi házakban családjukkal, ami az 1648 után érkezőkre is jellemző maradt.²⁸

²⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) E 249 (Ben. man.) 1603. No. 71. Prága, 1592. április 3.

²¹ Hohrath 1996: 315.

²² Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) HFU RN 5. 1555. febr. fol. 104–107; AMK Schw. No. 1927., 1968.

²³ Granasztói 1975: 89–90, 412–413. A német városokra lásd: Pröve 1996: 209.

²⁴ AMK H III/2. pur. 22. fol. 362–364. 1653. február; fol. 97. 1650. november 21.; fol. 236. 1652. január 18.; fol. 316–318. 1652. augusztus 12.; fol. 362–364. 1653. február; fol. 519. 1654. április 12.

²⁵ AMK H III/2. pur. 25. fol. 21. 1664. április; pur. 27. fol. 167. 1669. július 5.

²⁶ AMK H III/2. pur. 22. fol. 519. 1654. április 12.

²⁷ Tallett 1992: 132–133. Vö. még: Meumann 1996; Nowosadtko 1998, 2004a. Kassára: ÖStA FHKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., AMK H II. 1584. Kassa, 1584. június 12., 1582. Kassa, 1582. március 7.

²⁸ ÖStA FHKA HFU RN 5. 1555. február fol. 9., MOL E 211 (Lymb.) III. Ser. 22. t. 17. sz., I. Ferdinánd parancslevele a Magyar Kamarához, amelyben meghagyja, hogy Szegedinek és

Amennyiben rendelkezésre állt volna elegendő darabonház, talán nem került volna sor annyi összetűzésre a város lakossága, pontosabban a szállásadó polgárok, illetve a házakba telepített katonák, illetve családjaik között. A különálló épületeket azért is tartották fontosnak megépíteni, hogy „a szegény gazdák is és concivis mesterek is magok lakó házainál békességben és alkalmatlanság nélkül lehetnének.”²⁹ A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk, ha egy ilyen helyzetben, amikor a katonaság – valóban a polgárok intimszférájába mintegy betörve – a polgárok lakásaiban éltek, viszonylag sok összetűzésről nyerhetünk információt.³⁰ A 16. században igen jellemző volt, hogy a katonák az üresen maradt házakba húzódtak be, ahonnan nem vagy csak nagy nehézségek árán tudták őket eltávolítani a jogos tulajdonukat használni kívánó tulajdonosok.³¹ Az egyes polgárcsaládokhoz beszállásolt katonák mindemellett tovább növelték a város zsúfoltságát is, a házakba elszállásolt katonák „vendéglátóiknak és azok családjának házaikban alig hagynak helyet”,³² ami a polgárok és katonák közötti összetűzések és verekedések melegágyává vált; és a városokban egyébként sem ritka járványok terjedését is elősegítette.³³ A város vezetésének már a kezdetektől gondot okoztak a polgárok és katonák közötti verekedések, összetűzések.³⁴ A katonák és a polgárok kapcsolatát azok a rablások és brutalitások sem javították, amelyeket a város egy-egy panaszából ismerhetünk meg. A város lakosságának fokozatosan növekvő ellenérzését, amely egyes esetekben gyűlöletté is válhatott, csak növelték a katonák által

feleségének elegendő bort és gabonát utaljanak ki. MOL E 21 (Ben. res.) 538. köt. fol. 48. 1554. július 9., illetve július 13., MOL E 41 (Litt. ad cam.) 1554. No. 70.; AMK H III/2. mac. 62. fol. 8. 1648; Németh 1997: 177.

²⁹ Kolosváry–Óváry 1885–1890. II/2: 346; Hohrath 1996: 319–320.

³⁰ ÖStA FHKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., 109–111., AMK Schw. No. 2404. Kiadta: Kolosváry–Óváry 1885–1890. II/2: 95–100. A beszállással felmerülő problémák eztán állandó témájául szolgáltak a város szenátusa által felterjesztett kéréseknek. A század végén a kassai tanács Csonka János panaszára fordult Mátyás főherceghez a hozzá beszállásolt katona által okozott károk miatt. A főherceg utasította ezért Ferdinand zu Hardegget, hogy vizsgálja felül a város és Csonka János panaszait és a károkról tájékoztassa. AMK H II. 1591.

³¹ AMK Schw. No. 1827. Pozsony, 1557. július 11., No. 1927., 1968., AMK H II. 1582. Kassa, 1582. március 7.

³² „hospitibusque et eorum familiae in eis [ti. in domibus] vix locorum concederetis” AMK Schw. No. 1927., 1968., illetve MOL E 249 (Ben. man.) 1574 No. 70. Lásd még AMK H II. 1590. Vö. Thaly 1882: 368–370. A szintén nagy létszámú helyőrséggel rendelkező Würzburgban a 17. században egyre bővülő építkezések miatt a városban egy hektárra jutó lakosság száma a század elején tapasztalható 102,4 fő/ha-ról 158 fő/ha-ra nőtt. (Sicken 1983: 131–132.)

³³ Eperjes városa az 1530-as években többek között a katonák által okozott járványokkal indokolta kérését, miszerint az uralkodó a városból helyezze át őket máshová. ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) UA AA Fasc. 35. 1538. június 22. fol. 94–95. Vö. Pröve 1996: 206.

³⁴ ÖStA FHKA HFU RN 5. 1555. február fol. 109–111. Dersffy István is arról panaszkodott az uralkodónak, hogy a német katonák között gyakorta előforduló fegyelmi vétségeket, amelyeket a lakosság ellen követnek el, nem tudja elintézni, mivel jelenleg nem tartózkodik Kassán a német Landsknecht zászlóaljknál szokásos Schulteiß. Más joghatóságot pedig a német katonák nem hajlandók elismerni. Megemlíti, hogy az egyik német katona éppen akkoriban ölt meg egy kassai polgárt. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 78. 1557. április fol. 88–89.

elkövetett bűnesetek, és így gyakran maguk is tettelegességhez folyamodjanak.³⁵ A házigazda kemencéjénél melegedő katona nem csupán a németországi szakirodalomban sűrűn emlegetett kép, ugyanilyen történetekkel a kassai forrásokban is találkozhatunk.³⁶ A beszállásolt katonaság beilleszkedése tehát igen nehézkes volt, és a 16. századot vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy – ha volt ilyen igény – a katona integrációja a városi, polgári életformába csak abban az esetben sikerülhetett, ha a hadi szolgálatot otthagya változtatott addigi életformáján.³⁷ A német példák arra mutatnak, hogy a beilleszkedés stratégiája és alapjai nagyon hasonlóak voltak Kassán is.³⁸ A hadsereg a város számára egyben új migrációs forrást is jelentett, főként a beházassodók révén, valamint azokon keresztül, akik már a hadseregben is valamilyen mesterséget űztek, mint ahogy arról a város panaszai folyamatosan tanúskodnak.³⁹

A hadsereg ellátását az alattvalók a 17. század utolsó harmadától a Magyar Királyságban is közvetlenebb látták el. A bevezetett új adózási rendszer alapja ugyanis éppen a katonaság szükségleteinek elosztása volt, vagyis az adott gyalogos és/vagy lovas katonaság porcióit szorozták be az adott létszámmal, és azt rótták ki arra a városra, ahol azok állomásoztak.⁴⁰ Ameddig a beszállásolás a 17. század utolsó harmadáig csak bizonyos városokra korlátozódott, addig ezt követően általánossá vált, mértéke pedig a korábbiaknál magasabb lett. A Kassát 1670 nyarán elfoglaló Spork tábornok vezénylete alatt például 2800 katona szolgált. Ilyen mennyiségű beszállásolt katonát még sosem kellett Kassának ellátnia. Ez a létszám azt jelentette, hogy néhol 10–12, sőt a nagyobb házakban 20–25 katonát is el kellett helyezni.⁴¹ A többi város – addig ismeretlen módon – hasonló feladatokkal szembesült ezekben az években, hiszen nem csupán a felső-magyarországi, de a többi országrészben is sor került hasonló eseményekre. A Kassával a 15. század óta szoros szövetséget tartó többi szabad királyi város (Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk) helyzete sem különbözött sokban. A kisszebeni tanács kérelme szerint mintegy 80 házba 200 katonát szállásoltak be. Pozsony városa szintén a mentességek ügyében fordult az Udvari Kamarához, Szokolca pedig a közeli Nagyszombat városától kért információkat, hogyan szokták elosztani a beszállásolt katonaságot a városi házakba.⁴² A városokra nehezedő teher

³⁵ Németh 1997: 176–177; illetve lásd még: AMK H III/2. mac. 31. fol. 31–34. 1587. november, mac. 32. fol. 5. 1588. március. AMK H II. 1584. Kassa, 1584. jún. 12., H III/2. mac. 28. fol. 37; AMK H I. 8317/19. 1655. január 15.

³⁶ Pröve 1996: 208.

³⁷ Csak néhány példát említve: Štátny Archív v Košiciach, pobočka v Košiciach (ŠtAKE pob. KE), Kap. Roz. Cirkevné matr. Kassa I. fol. 240–241, 245.

³⁸ Pröve 1996: 210–215.

³⁹ Pröve 1996: 213. Kassára lásd: Németh 1998; AMK H III/2. pur. 5. fol. 400; AMK H III/2. sce. 1. fol. 53. Az ekkoriban Kassára költöző fegyvergyártókról lásd: Kemény 1901: 272–274, 1905: 78–79, 1906: 189.

⁴⁰ Czigány 2001, 2004.

⁴¹ Kerekes 1940: 130–132.

⁴² MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. március No. 58. Kisszeben, 1673. március 3; ÖStA FHKA HFU RN 233 1671. május fol. 40. Pozsony, 1671. április 30.; Štátny archív v Bratislave,

nem csak amiatt volt nehezen elviselhető, mert a katonaság és a polgárok között esetenként súlyosabb atrocitásokra került sor, hanem mert a városokra nehezedő adó és a beszállásolás egyszerre, és ráadásul sokkal behajthatóbb módon nehezedett rájuk. A korábbi városi adózás rendszerében ugyanis még el lehetett érni kisebb-nagyobb engedményeket.⁴³ A városokban állomásozó katonákkal szemben azonban ezt feltehetően egyik városi tanács sem merete megtenni, vagy ha megtette, az éhes katona nyomban kárpótolta magát házigazdájának vagyónából. Kassa kvártélyterhei a Thököly-felkelés idején sem csökkentek, sőt, a beáramló nagy létszámú felkelők, akik még kisebb ellátóbázissal rendelkeztek, mint a bécsi udvar által a városokban állomásoztatott ezredek, és akikre a korábbi megállapodások természetesen nem vonatkoztak, ismételten a szabad rabláshoz hasonlatos beszállásolás és élelemellátás módszerét terjesztették el a városban.⁴⁴ Ez a konfliktushelyzet a Rákóczi-szabadságharc idején is fennállt, hiszen Kassa esetében minimum ezerfős a városban állomásozó katonaságról beszélhetünk.⁴⁵ A fennmaradt források mindegyike arról tanúskodik, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a városban állomásozó csapatok számára nem csak szállást kellett biztosítani, hanem teljes ellátásban is kellett részesíteni a Radics András ezredében szolgáló katonákat. A város elkeseredett kérelmeiben már 1705 elején arról panaszkodtak, hogy a kuruc tisztek olyan szolgálatokat és felszerelést követelnek, ami még a sokszor sérelmezett „német” katonaság időszakában sem volt gyakorlat.⁴⁶ A fennmaradt beszállásolási jegyzékekből kiderül, hogy családonként átlagosan 2–3, bizonyos esetekben 5–6, extrém esetben 10–14 katonát és annak családját kellett a város polgárainak befogadniuk, és élelemmel ellátniuk.⁴⁷

A katonaság beszállásolását – egy rövid időszaktól eltekintve – a városok saját tisztviselői, illetve a tanács által kijelölt szállásmesterek/kvartélymesterek intézték. A város fennhatósága alá tartozó jogkört valóban mindössze a bevonuló német helyőrség első éveiben hagyták figyelmen kívül.⁴⁸ Az 1676-ban Kassa városa és a főkapitány között létrejött, erre vonatkozó egyezséget az 1704-ben a város alá érkező Rákóczi Ferencsel is igyekeztek a kassai polgárok, valamint a városban élő nemesek a kapituláció során megerősíttetni, és a várható nehézségek meg-

pobočka Trnava (ŠtBr pob. Tr), MMTi, Missiles, 1682. december 3. Szakolca, 1682. december 3., 1684. november 20. Pozsony, 1684. november 20.

⁴³ Németh 2004/1: 221–257.

⁴⁴ MOL A 10 (Ins. Cam. Aul.) 1686. No. 1. 1686. január 7.

⁴⁵ Kassa város kérelme szerint 1000 fő állomásozik a városban (AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12.). A lipóci Keczer Sándor és Berthóthy Ferenc biztosokhoz küldött Szentmártoni Imre és Árvai János utasítása szerint pedig 996 fő közlegény és a tisztek. (AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.)

⁴⁶ AMK Schw. Nr. 12353. Kassa, 1705. január 21., AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12. A város kérelmei néha meghallgatásra találtak, mivel a fejedelem a militia servitiumot lecsökkentette a város számára. A katonaság azonban nem volt hajlandó az említett rendelkezéshez tartani magát, és a lakosokat mindenféle szolgálattal terhelte, úgymint fával, sóval, fűszerrel, edényekkel, zöldségekkel. (AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.)

⁴⁷ AMK Schw. No. 12747. Kassa, 1708. július 28., Schw. No. 12914. Kassa, 1709. március 21.

⁴⁸ ÖStA Kriegsarchiv (KA) HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

előzése miatt rögzíteni a város kompetenciáját.⁴⁹ A szállásosztóknak kiadott utasítások közül sajnos még egyetlen egy sem került elő a kutatás során, de a rendelkezésre álló adatok és a külföldi analógiák alapján úgy tűnik, hogy a katonák szétszórása a házak előzetes felmérése alapján történhetett. A felmérések során elsősorban a házak befogadóképességét, illetve a ház tulajdonosának mentességeit vették figyelembe.⁵⁰ A háztulajdonosokra rótt költségek meghatározása szintén igen nehéz, mivel csak közvetett adataink vannak arra nézve, hogy milyen szolgáltatással (*Serviz*) tartoznak a városi házak tulajdonosai. Az 1676-ban kötött megállapodás szerint a városban állomásozó katonaságnak a szállás mellé egyéb ellátás is járt.⁵¹ A kassaiak által 1705-ben Rákóczinak benyújtott panaszaiukból ítélve a helyőrség számára a lakosoknak a szálláson kívül ágyat, ágyneműt, fát, sót, gyertyát és élelmet, valamint konyhai eszközöket kellett adniuk. A kassai tanács javaslata alapján 1705-től e szolgálat ellensúlyozásaként egyre csökkenő összegeket igyekeztek elszámoltatni az adóban. A 18. század eleji források utalásai szerint az 1676-ban létrejött megállapodásban is így lehetett szabályozva a kérdés.⁵² A két megállapodás egyben azt is sugallja, hogy a kassaiak ilyen szolgáltatással korábban nem tartoztak a beszállásolt királyi helyőrségnek, amit alátámaszt az is, hogy a városokra nehezedett adórendszer már teljesen más alapelveken nyugodott, annak mértékét nem a környéken vagy a városban állomásozó katonaság létszáma határozta meg. A Rákóczihoz benyújtott kérelem kapcsán arra is fény derül, hogy 1670 előtt a katonaságnak a szálláson kívül minden bizonnyal csupán a megfelelő mennyiségű gyertya járt, a házigazdáknak más felszerelést vagy élelmet nem kellett biztosítania számukra.⁵³ Az 1705-ben létrejött megállapodás azonban nem léphetett életbe teljes mértékben, amire az is utal, hogy a következő években már csökkentett összeggel próbálták újra elfogadtatni a kompromisszumot.⁵⁴

A Rákóczi-szabadságharc idején tehát a városban állomásozott katonaság igen nagy számban telepedett meg. A Radics-ezred katonái, valamint a velük érkezett családtagok részére a városnak megfelelő mennyiségű szállást, valamint az ezzel járó ellátást kellett biztosítania. A feladat nem volt egyszerű, hiszen a katonaság ellátásába beleértettek olyan szolgáltatásokat is, amelyekkel a város vezetésének és a városlakóknak korábban nem kellett szembesülniük. Az állandó katonaság létrejöttével szinte egyidősek a kvártélymesterek által összeállított beszállásolási listák, amelyekben a városi lakosságnál elhelyezett katonaság számát, valamint a neki teljesítendő szolgáltatásokat jegyezték fel. Annak ellenére, hogy Kassa esetében ezzel a jelenséggel már a 16. század közepe óta számolhatunk, a városi levéltár alapvetően gazdag iratanyagában nem találtunk arra példát, hogy a korai időszakra

⁴⁹ AMK Schw. Nr. 12183. Kassa, 1704. augusztus 24.

⁵⁰ Pröve 1996: 197.

⁵¹ ÖStA Kriegsarchiv (KA) HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

⁵² AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12.

⁵³ AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13., Schw. Nr. 12627. 1707. augusztus 11. Vö. Pröve 1996: 198–203.

⁵⁴ AMK Schw. Nr. 12506. 1706. április 9.

fennmaradt volna ilyen forrás. Az alábbiakban közölt jegyzék is csupán azért áll rendelkezésre, mert a város és a beszállásolt kuruc katonaság között a korábbi évekhez hasonlóan vita keletkezett arról, hogy a város és a lakosság milyen minőségű és mennyiségű ellátással tartozik a katonáknak. Annak ellenére, hogy e két lista „csupán” a 18. század első éveiből származik, a magyarországi ilyen jellegű források között szinte az elsőnek tekinthető. A forrás jól bemutatja, hogy a város lakosságának esetenként akár 10–12 katonát is el kellett tartania háztartásonként, bár jellemzőbb volt az 1–3 katona jelenléte a háztartásokban. A listából jól kitűnik a tisztek ellátásával járó nagyobb költség, hiszen kiemelt helyet foglaltak el a jegyzékekben, ellátásukra pedig egy-egy, feltehetően módosabb háztartás vállalkozhatott. Sajnos a jegyzék csak a katonaságot jegyezte fel, a velük egy háztartásban élő családtagokat már nem, így valójában nem számolhatunk a teljes katonai népességgel. A szállásadók mellé feljegyzett számadatok – ezek egyrészt a katonák által felhasznált fa, illetve a mellette lévő oszlopban a gyertya árát tartalmazzák – mindenesetre jól mutatják, hogy az egyes szállásadóra és a városra nehezedő, a hadiadón kívül fára, gyertyára fizetendő összeg milyen tetemesre rúghatott. Az ún. „excessus” a katonaság által a lakosságra nehezedő különleges, egyébként teljesen jogtalan terheket és sérelmeket tartalmazza.

FORRÁSOK

Archív Mesta Košic (AMK)

Collectio Schwartzenbachiana (Schw.)

Supplementum H. (H)

Štátny Archív v Košiciach, pobočka v Košiciach (ŠtAKE pob. KE)

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava (ŠtBr pob. Trnava)

Magistra Mesta Trnava (MMTr)

Österreichische National Bibliothek (ÖNB)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Kriegsarchiv (KA)

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Magyar Kincstári Levéltárak (E)

Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája (A)

Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1885–1890: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium*. 1–7. kötet, Budapest.

Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1899: *Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anklam, Ewa 2007: *Wissen nach Augenmaß. Militärische Beobachtung und Berichterstattung im Siebenjährigen Krieg.* (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 10.) Berlin.
- Benczédi László 1961: Bányavidéki várórségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668–1681. *Történelmi Szemle* (4.) 155–159.
- Benczédi László 1963: A „vitélő rend” és ideológiája a Thököly-felkelésben. *Történelmi Szemle* (6.) 33–43.
- Benczédi László 1966: Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkbán. *Hadtörténelmi Közlemények* (13.) 821–827.
- Benczédi László 1983: Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században.* (Studia Agriensia 3.) Eger, 101–111.
- Czigány István 2001: Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon, 1665–1682. *Hadtörténelmi közlemények* (114.) 2–3. 279–296.
- Czigány István 2004: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest.
- Engelen, Beate 2004: *Soldatenfrauen in Preußen. Eine Strukturanalyse der Garnisonsgesellschaft im späten 17. und 18. Jahrhundert.* (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 7.) Münster.
- Ennen, Edith 1983: Die Festungsstadt als Forschungsgegenstand – die Herausbildung der Festungs- und Garnisonsstadt als Stadttyp. In: Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt.* (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980) (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) Saarbrücken, 19–33.
- Gárdonyi Albert 1941: Középkori városaink erődjellegének kialakulása. *Hadtörténelmi Közlemények* (42.) 1–21.
- Gecsényi Lajos 1984: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. Században. *Hadtörténelmi Közlemények* (31.) 664–686.
- Gecsényi Lajos 1986: Városi önkormányzat a XVII. században Győrött. In: *Arrabona. A győri Xantus János Múzeum évkönyve* 22–23. Győr, 99–127.
- Gecsényi Lajos 1991.: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése.). In: Kovács Péter, E. – Kalmár János – Molnár László, V. (szerk.): *Unger Mátyás Emlékkönyv.* Budapest. 145–158.
- Gecsényi Lajos 2003: *Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602. /Grund- und Hausverzeichnisse der Festungsstadt Győr/Raab, 1564–1602.* (Győr városi levéltári füzetek 7.) Győr.
- Gerő László 1964: Középkori vármaradványok mai magyar városképeinkben. *Századok* (98.) 1053–1072.
- Gräf, Holger T. 1997: Militarisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit. In: Pröve, Ralf (Hrsg.): *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit.* Köln, 89–108.

- Granasztói György 1975: *A városi fejlődés keretei a feudáliskori Magyarországon. (Kassa társadalma a XVI. század derekán)*. OSzKK Diss. 92. Kézirat.
- Guidoni, Enrico – Marino, Angela (ed.) 1982: *Storia dell'Urbanistica*. Il Cinquecento. Roma – Bari.
- Hagemann, Karen – Prüve, Ralf (Hrsg.) 1998: *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*. (Geschichte und Geschlechter 26.) Frankfurt/M.
- Heinisch, Reinhard Rudolf 1981: Die Stadt als Festung im 17. Jahrhundert. In: Rausch, Wilhelm (Hrsg.): *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Linz/Donau, 283–310.
- Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz (Hrsg.) 1983: *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*. (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980) (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) Saarbrücken.
- Hohrath, Daniel 1996: Der Bürger im Krieg der Fürsten. Stadtbewohner und Soldaten in belagerten Städten um die Mitte des 18. Jahrhunderts. In: Kroener, Bernhard R. – Prüve, Ralf (Hrsg.): *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Paderborn, 305–329.
- Illésy János 1893: A komáromi naszádosok kiváltságlevelé. *Hadtörténelmi Közlemények* (6.) oldalszám.
- Kaiser, Michael – Kroll, Stefan (Hrsg.) 2004: *Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit*. (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 4.) Münster.
- Kemény Lajos 1901: A kassai fegyvergyártó céhekről. *Archeológiai Értesítő* (35.) 78–80.
- Kemény Lajos 1905: Kassai fegyvergyártókról. *Archeológiai Értesítő* (39.) 270–274.
- Kemény Lajos 1906: Üveggyártás és fegyvergyártás a XVI. században. *Archeológiai Értesítő* (26.) 188–189.
- Kerekes György 1940: *Polgári társadalmunk a XVII. században*. Kassa.
- Kiss István, N. 1973: Katonaparasztság. (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század). *Hadtörténelmi Közlemények* (20.) 319–330.
- Kiss István, N. 1983: Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn, 16–17. Jahrhundert. In: Herrmann – Irsigler (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*. (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24–27. 6. 1980.) (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) Saarbrücken, 173–198.
- Kroener, Bernhard R. 1988: Vom „extraordinarii Kriegsvolck“ zum „miles perpetuus“. Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. *Militär-geschichtliche Mitteilungen* (43.) 1. 141–188.
- Kroener, Bernhard R. – Prüve, Ralf (Hrsg.) 1996: *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Paderborn.
- Kroll, Stefan – Krüger, Kersten 2000: *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 1.) Münster – Hamburg – London.

- Küster, Sebastian 2004: *Vier Monarchien – Vier Öffentlichkeiten. Kommunikation um die Schlacht bei Dettingen.* (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 6.) Münster.
- Lavedan, Pierre – Hugueney, Jeanne – Henrat, Philippe (eds.) 1982: *L'urbanisme a l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècles).* (Bibliothèque de la société française d'archéologie 13.) Genève.
- Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare (eds.) 1989: *La città e la mura.* Roma – Bari.
- Majtényi György 2001: „Uraltak” vagy „önfejűek”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall* 5–6. 242–252.
- Meumann, Markus 1996: Soldatenfamilien und uneheliche Kinder: Ein soziales Problem im Gefolge der stehenden Heere. In: Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf (Hrsg.): *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit.* Paderborn, 219–236.
- Meumann, Markus – Pröve, Ralf (Hrsg.) 2004: *Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umriss eines dynamisch-kommunikativen Prozesses.* (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.) Münster.
- Muñoz, Alicia Cámara 1989: Città e difesa dei regni peninsulari nella Spagna imperiale (secoli XVI–XVII). In: Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare (eds.): *La città e la mura.* Roma – Bari, 80–105.
- Németh István, H. 1997: Kassai katonák és polgárok a XVI. században (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai egy kereskedőváros életében.). *Levéltári Közlemények* (68.) 143–198.
- Németh István, H. 1998: Letelepülő katonák a felső-magyarországi városokban. (A szabad királyi városok új migrációforrásai a 16–17. században.). In: Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): *Migráció.* I. kötet, Budapest, 17–26.
- Németh István, H. 2000: Végvárak, városok, hadseregszállítók (A felső-magyarországi városok és a védelmi rendszer, 1526–1593). *Történelmi Szemle* (42.) 203–243.
- Németh István, H. 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség.* 1–2. kötet, Budapest.
- Nowosadtko, Jutta 1998: Soldatenpartnerschaften. Stehendes Heer und weibliche Bevölkerung im 18. Jh. In: Hagemann, Karen – Pröve, Ralf (Hrsg.): *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel.* (Geschichte und Geschlechter 26.) Frankfurt/M. 297–321.
- Nowosadtko, Jutta 2004a: Die Schulbildung der Soldatenkinder im Fürstbistum Münster. Konfessionelle Unterschiede in den Heeren des 17. und 18. Jh. In: Kaiser, Michael – Kroll, Stefan (Hrsg.): *Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit.* (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 4.) Münster, 293–305.
- Nowosadtko, Jutta 2004b: „Der Militäirstand ist ein privilegierter Stand, der seine eigene Gesetze, obrigkeitliche Ordnung und Gerichtsbarkeit hat”. Die „Verstaatlichung” stehender Heere in systemtheoretischer Perspektive. In: Meumann, Markus – Pröve, Ralf (Hrsg.): *Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umriss eines dynamisch-kommunikativen Prozesses.* (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.) Münster, 121–141.
- Pálffy Géza 1999: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598.* (A győri főkapitányság története a 16–17. században 1.) Győr.

- Pálmány Béla 1982: Köznemesek a szécsényi Forgách uradalomban 1542–1848. In: *Tanulmányok Szabolcs-Szatmár megye múltjából* 5. kiadás helye, 5–93.
- Pálmány Béla 1986: *Végvárok sorsa Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703)*. (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvek 12.) Salgótarján.
- Pröve, Ralf 1995: *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713–1756*. (Beiträge zur Militärgeschichte 47.) München.
- Pröve, Ralf 1996: Der Soldat in der „guten Bürgerstube“: Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen. In: Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf (Hrsg.): *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*. Paderborn, 191–218.
- Pröve, Ralf (Hrsg.) 1997: *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der frühen Neuzeit*. Köln.
- Ruzsás Lajos 1968: A dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVII–XVIII. században. In: *Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete „Értekezések 1967–1968.”* Budapest, 225–254.
- Sicken, Bernhard 1983: Residenzstadt und Fortifikation. Politische, soziale und wirtschaftliche Probleme der barocken Neubefestigung Würzburgs. In: Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*. (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980.) (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) Saarbrücken, 124–154.
- Stoob, Heinz 1988: Die Stadtbefestigung. Vergleichende Überlegungen zur bürgerlichen Siedlungs- und Baugeschichte, besonders der frühen Neuzeit. In: Krüger, Kersten (Hrsg.): *Europäische Städte im Zeitalter des Barock. Gestalt – Kultur – Sozialgefüge*. (Städteforschung A/28.) Weimar – Wien, 25–54.
- Szakály Ferenc 1994: *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*. (Historia Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.) Budapest.
- Szántó Imre 1980: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593*. Budapest, 47–65.
- Szántó Imre 1984: A Zala vármegyei végvárok és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* (31.) 3–33.
- Szentkláray Jenő 1885: *A dunai hajóhadak története*. Budapest.
- Takáts Sándor 1908: *A magyar gyalogság megalakulása*. Budapest.
- Tallett, Frank 1992: *War and society in early-modern Europe, 1495–1715*. London – New York.
- Thaly Kálmán 1882: Villongások elintézése a kassai polgárság és vitézlő rend között, 1560–1570. *Történelmi Tár* 5. 368–370.
- Varga J. János 1981: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. (Értekezések a történeti tudományok köréből új sor. 94.) Budapest.
- Zimányi Vera 1960: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok* (94.) 286–302.

AMK Schw. No. 12747.
Kassa, 1708. július 28.

INQUISITIO INTUITU PRAESTITORUM RADICSIANO REGIMINA LIGNORUM ET CANDELARUM ANNO 1708.

Inquisitio

Inter inclytorum regimen Radicsianu[m], ac regiam, liberamque civitatem Cassoviensem, ex parte videlicet conciviu[m], ratione Servicz (in lignis nimirum et candelis, exceptis sectisterniis, culinariis instrumentis et sale) a prima videlicet novembris anni 1707 usq[ue] ad ultimam aprilis anni 1708. Eidem inclyto regimini administraturum ac exejusdem regiminis facturum, penes inclyti commissariatus commissionem, per nos infrascriptos eatenus[ue] ex parte et quidem modo fati inclyti commissariatius, inclytraeq[ue] militiae ac civitatis Cassoviensis, deputatos rite peracta.

N[omi]na incolarum	Laib personae	Compania	Ligna		Candelae		Excessus	
			Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Georgius Kovács	6		20					
Steph[anus] Kovacs	12		20					
Matthias Kassay	5		16					
Joannes Kajnár	5		8	16		72		
Abrah[am] Vinter cu[m] Body	1		8					
Joannes Miskolczy	6		7	20	1	44		
Andreas Modory relicta	3							
	in domo propria							
Steph[anus] Süveges cum Antal	6						18	
r[e]l[i]cta Martini Deres	nihil praetendit							

N[omi]na incolarum	Laib personae	Compania		Ligna		Candelae		Excessus	
		Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Michael Gyöngyössi	2 cu[m] hospite			6					
r[e]l[i]cta Pankvicsiana	2			5		1			
Joannes Roth	10			7					
Joachim[us] Pisceel	4			7		1			
Martinus Passár	2 in una domo			2		1			
Joannes Kis	5			10		1			
Andreas Literati	1			2			60		
Joannes Melda	2			5		1			
Stephanus Helmeczy	2			4	80	1	20		
Gasparus Miskolczy	5			6		1	68		
Michael Fűczy	2 cum hospite			5		1			
r[e]l[i]cta Georgii Borbélyos	1 cursum magister cum hospite			2			50		
Summa personarum No.	82	Florenorum vero	172	30	82	42			

Oberst Lajtnant compania

N[omi]na incolarum	Laib personae	Compania		Ligna		Candelae		Excessus	
		Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Leopold[us] Horter	8 in paratha	7	80	1					
Thomas Haindl	6	8	64	1					
Andreas Krasznay	8	8	64	1	20	1	20	1	20
Paulus Szabo	4	3	34	1					
Michael Miskolczy et Stephanus Beregszázy	12	14	40	2	72				
Michael Péntek	9	14	40	1	44				
Joannes Désy	5	8		1	20				
Joannes Samokrety cum r[e]ll[i]cta Michaelis Gro	8	14		1	56				
Joannes Ginth	8	9		1	48				
r[e]ll[i]cta Pauli Kassay	3 cum hospita	6			60				
Georgius Gall	6	8			48				
Joannes Tallyay	4	4							
Andreas Sárossy	4	6		1					
Joannes Harangozo	1								
Joannes Sárossy	2								
Valentinus Kapás	2								
Joannes Linczer	6	7	50		72				
Thomas Tornyo	4	6		1	44				
Michael Szakmáry	6 in paratha	6		1	44				
Samuel Seremy	5	6		1	44				
Michael Fazekas	8	12		1	50				
Gasparus Sifler	2	12		1	44			1	80
Daniel Smith	4	8		1	68				
Summa personarum comp[aniae]	115	192	72	24	34				
		Florenorum vero							

Granatiror[um] compania

N[omi]na incolarum	Laib personae	Compania		Ligna		Candelae		Excessus	
		Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Joannes Kajnář	2								
Abr[aham] Vinter cum Body	2								
Martinus Passár	4 in paratha	10		1	44				
Joannes Onody	4	5		1					
Stephanus Sos	4	6	15	1				2	
Summa person[arum] huius comp[aniae]	16	Florenorum vero	26	59	3	44			

Vrancisiana compa[nia]

N[omi]na incolarum	Laib personae	Compania		Ligna		Candelae		Excessus	
		Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
r[e]l[i]cta Georgii Desy	4								
Paulus Nebest	2	4	80	1					
Stephanus Szöllöskey	8	11		1					60
Joannes Onody	4	5		1					
Stephanus Sos	8	6	14	2	60			2	
D. Kercho et Lucas Paur	5	4	68	2					
Mich[ael] Miskolczy cum Bereg-szászy	5	3	20						
Mich[ael] Péntrek	4	9		1	44				
Ladisl[us] Ötvös	2	2	50						
r[e]l[i]cta Martini Subay	4	12		1	20				
Gaspar Purcz	2 in parata	3		1	44				
Joannes Hesth	2	1			36				
Michael Upory	1 vexillum	3			30				
Joannes Ernán	4 in par[ata]	6			72				
Summa personar[um]	55	Florenorum vero	88	21	14	18			

ACTUM CASSOVIAE DIE 28. JULII A[NN]O 1708.

Deputati inquisitores

AMK Schw. No. 12914.
Kassa, 1709. március 21.

Inquisitio penes inclyti commissariatus commissionem inter inclytrum regimen Turcsanyianum, ac liberam regiamq[ue] civitatem Cassoviensem ex parte videlicet concivium, ratione Servicz ab ingressu eiusdem inclyti regiminis die nimirum facto usq[ue] ad ultimam aprilis infrascripti per incolas dicto inclyto regimini administratoru[m], per infrascriptos ad idq[ue] eatenus deputatos rite (uti sequit[ur]) peracta.

N[omi]na incolar[um]	Personae militar[um]		Lignum		Candelae pro officialibus et gregariis				Salem pro gregariis		Excessus	
	Officiales	Gregarii	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.
Kabay Pál	1	1		90				15				
Volfmüller Márton		14	4	84								
Henczel Venczel	1	4	4	17				84				64
Csőrgye György		14	4	12			1	10				
Dutka Pál	1											
Ibidem Ötvös												
Pap Péter		11	2	4				36				megverték
Tamás Mittelpittel	1			34								
Upory Szűcz Mihály		2	1	12				36				
Stauer Ádám		6	1	76				27				megverték
Benner Boldzsár	1											
Bodnár Tamás		12	1	24				3				

N[omi]na incolar[um]	Personae militar[um]		Lignum		Candelae pro officiali- bus et gregariis				Salem pro greg[ariis]		Excessus	
	Officiales	Gregarii	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.
Kovács Mátvás		4		60		12						
Kallay János	3	6	1	80		12						60
Jesuiták házájánál seller		10	1	50		45						
Álsalay Sámuel		4	1	20		36						
Dիրner János		10	1	70		36						
Zavacky György		2		60		18						
Bodnár Ádám		8	2	40		24						
Fazekas András		13	2	40		35					1	50
Sister András		10	2	38		40						
Selp János		13	2	40		35						
Kovács János		10	3	42		90						
Ibidem regemen lelki pásztor	1		1	20		34						2
Fazekas Mihály		6	1	20		22						
Jaszay János	1	4	1	36		18						
Sárosy István		12	4	88		2		1				
Komaromy György	1	13	2	68		98						
Hertachy János cum		14	5	28		84				18		
Tot István												
Visza Gáspár		8		90		30						
Debrezényy András cum		13	2	40		42				30		
Farkassányi in parata												
Petray Márkus	1	4	2	40		42						
Rozgonyi Sámuel		14	4	20		78						
Grob Péter		6	2	10		42						
Kömüves István		2		60		22						
Fazekas Dánielné		11	2	70		55						
Mészáros Ádámné		15	3	90		62		1			1	20

N[om]i]na incolar[um]	Personae militar[um]		Lignum		Candelae pro officialibus et gregariis				Excessus	
	Officiales	Gregarii	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.	Flor.	Den.
Szabo Jánosné		1		60						
Koldus Jirga		1		30						
Illona		1		30						
Kocsis Mártonné		1		30		6				
Vicskey Gáspárné		1		30						
Hegedűs Jánosné		2		60						
Martalucz		1		30						
Korczolas Marczy		1		60		15				
Kuldus András		1		30						
Fischer Kertesz		1								
Dutka Mihály										
Csapo Sámuel		2	1	50						
Ganoczy János		4		90		18				
Csapláros Joseph		3		90		9				
Gal Bodnár János		3		30		6				
Mittel Pichler Tamás		3		90		36				
Sánta Jakab		2		68		12				
Togely János		1		51		8				
Csatlos Andrásné		2		90		18				
Elcsér Illyés		2		42						
Gombkötő Tamás	1		2	40		60	18	4	80	
Kirinócz Pál		4		60		6				
város vinczelére		1	3							72

	Personae militaris		Lignum		Candelae pro officialibus et gregariis		Salem pro gregariis		Excessus		Aprólék költség	
	officiales	gregarii	Fl.	Den.	Fl.	Den.	Fl.	Den.	Fl.	Den.	Fl.	Den.
Házi János		3		75		15						
Pellsőczy András ur[am]	1 Quartirm[eister]											
Id. Varannai Pál		5		34								
Borbély Pál		4		60								
Major Sigmond												
Marczibán György	1 Leit[nant]											
Esztergalos János		4		60								
Nebest Jánosné		4		60								
Gelednely Jakab		3										
Kovács István		4		80		36						
Horvath György		2										
Kovács Daniel		4				3						
Sauber János		3										
Treger János		3		3		36						20
Simon Petras		2										
Kovacs Márton		2		90								
Szabo Mátyás		2		60		18						
Fazekas János	markot[anyos]	1		60								
Dulinszky András		2		60								
Suszter György		4		60		18						
Ibídem Jeszrel Gáspár		4		60		18						
Dimer János		2		60								
Pap János		6	3									60
Marko András		3		60								
Kömives Pál		3		60		18						

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Szakmáry Mihály	5		1	50						
Radványi István	2			94						
Glosz Acz János	2			94		15				
Asztalos Jakab	2			34						
Merten János	2			34						
Töcsínáló Mihály	2			66		29				
Rácz János	2			54						
Kömüves Tamás	2			30						
Laskay Mihály	2			90						60
Tűtsko János	2		1	68						
Glacz Márton	2			60						
Sandy Péter ur[am]	2	3	6	24		62				
Purcz Gáspár		1 mar-		60						
		kot[ányos]								
Tanoczy Mihály	2			60		16				
Hess Varga János	3									
Eman János	2			88						
Juhász Márton	2			90						
Kassay Orás András	8		1	35		29		6	1	56
Gaszt András	6		1	5				30		
Bohary István és György	1			75						
Rosnyay Jakab	2		1	14						
Garán János	2									
Kömüves Tobiás	3			76		30				
Pereky György	2			30						

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Désy János		2		36						
Lisz Péter		5		94		10				
Gint Szöcz János		4	1	70		18				
Füzy Mihály		2		56		6				
Ladnay Mihály		4		98		5				
Gál György		2		20		12				
Gönczy István		2		60						
Kapás Bálint		1		78						
Balog Györgyné		1		60		18				
Csorba Márton		2		90		39				6
Mittelstet Christoph		6	4	80		30				
Gró Szabo Márton	1 Lajt[nant]									
Rettegy András		4		50		9				
Gömöry János		4	1	2		21				34
Gombos Mihály		2		60						
Kavés Simon		5		60		10				
András diák		8		60		30				
Quasznay András		9	1	35		18				
Sos István	1 Lajt[nant]	7	2	62						
Nagy Szabó Pál		2		45						
Samosy János		6	1	36		26				
Kallay Mihály		3	1	44		26				
Kis János		10	1	70		26				
Gerbék János		2								
Paukoviczky Györgyné		4		90						

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Borbély Györgyné	7		3	2		42				
Melchior Geslik	2			60		12				
Gombkötő Lászlóné	4			60						
Mezey Jánosné	1			15						
Zigyarto Jánosné	8		1	20		42				
1 marko-tanyos										
Takacs Tamás	4			90						
Takacs Mihály	2			60						
Csatlos Andrásné	1			30		9				
Jesz Márton	3			60						
Bodnar György	8		1	14		9				
Szabo János	1			30						
Kerekjártó Gáspár	2			30						
Treger János	6			80		15				
Vas Mátyásnénál seller	2									
Kovacs Márton	20		2	84		51				
Fazekas Jakab	3			80		15				
Aszalay Sámuel	5		1	50		18				
Zavacsky György	2			60		18				
Bodnár Ádám	2			30		6				
Kömüves Tamás	2			60		18				
Fazekas András	10			90		18				
Asztalos Christján	2		1	26		18				4
Siffter András	2			34		20				
Selp János	10		1	80		18				

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Kovacs János		2		60		10				
Fazekas Mihály		2		60		20				
Jaszay János		4	1	36		18				
Bonis házánál 3 seller		4	1	20						
Viszt Gáspár		3		30		12				
Balintfy András		2		30		12				
Ivacz cum Placzinger		2		30						
Nagymihályi István		4		60		24				
Grub Péter		2		30		6				
Kömüves István		2		60		20				
Fazekas Dánielné		4	1	62		62				
Ballabas János		2		60		12				
Aszalay Dániel		8	1	50		9				
Bécsy varga házánál		2								
Kajszér Mátyás		2								
Váizsgerbély		4		60						
Ötvös Lasko		5		60						
Madar István		2								
Gombkötő Mátyásnénál seller		3		30						
Ibidem Mauksz Mihály		3								
Gerincs házánál seller		2		30		10				
Sißler cum Mader	1									
Olasz Ferencz Ura[m]	1									
Vaxmuth	3	3	1	20		24		15		35

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Polner Márton	7		1	43						
Elias Varga	2		1	10						
Székcső Jánosnál hustaton	9		1	50		42				36
Dominik Paraklyában	6		1	2		15				
Ludmony ucza tart										
Fon allya Tot Jánosné	1			30						
Hajdu Lőrincz	1			30						
Upory Mihály	2			90		18				
Csapo Sámuel	1			60						
Üveges Tamás	2			30		6				
Beregszászy István	1			30						
Gál János	2			30						
Galambos István	4									
Kopasz Andrásné	1			30		18		9		48
Hubert János	3		3							
Borbely Györgyné	7		1	2						
Csaszar Márton	3			68						
Sturm Jakab	4		1	36		30			1	44
Kovács György	2			30		10				
Antal András	7		2	4		42				
Gombkötő László	3			55						
Sesztay Mihály	1			30						
Nyulasy Tamás	4			30		10				
Pap Takács Mihály	3			30						
Pattas Simon	1			33		14				

N[omi]na incolarum	Personae militares		Lignu[m]		Candelae pro officialibus et gr[egariis]		salu[m] p[ro] gregariis		Excessus	
	Officiales]	Greg[arii]	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.	Flor.	den.
Kallay János	1			60		36				
Holka Pál		1		15						
Polner Varga		3		73						
Jaszay Lakatos András		1		60		5		6		
Gesz András		6	1	20		18				
Kassay Mátyás		1		30		6				
Sárospatakly István		1		30		6				
Fazekas András		8		90		18				
Schiffner György		4		90		36				
Kömíves Istvánné		1		30		10				
Fazekas Dánielné		2	1	2		42			1	
Tornay András	1									
Csorba Márton		1		30		18				
Balog Györgyné		1		30		18				
Kis Andrásné		1		30		18				
Hegedűs Jánosné		1		30						

Summa sum[at]ar[um] pecuniae facit fl. 176